

iz unvanıyla tahta çıkarılmasından sonra saltanat nâibliği makamına getirildi. Aybek'in öldürülmesi ve saltanata henüz on beş yaşındaki oğlu el-Melikü'l-Mansûr Nûreddin Ali'nin geçmesi üzerine "müdebbirü'l-memleke" sıfatıyla devlet yönetimini tamamen eline aldı. Bu sırada kendisine sığınan Bahrî Memlûk liderlerinin teşvikiyle Mısır'ı zaptetmeye çalışan Kerek Emîri el-Melikü'l-Mugis'in Sâlihiye'de yenilmesini sağladı (656/1258).

Bağdat'ı aralar Abbâsî halifeliğine son vermiş olan Moğollar'ın ileri yürüyüşlerini devam ettirmeleri hedefteki Suriye ve Mısır'ı endişeye düşürmüştü. Dimaşk Eyyübî Sultanı el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yûsuf, Hülâgû ile yaptığı yazışmalardan niyetinin ülkesini istilâ etmek olduğunu anladı ve onun Fırat nehrini geçip Suriye istikametine yöneldiğini duyunca da eski düşmanı Memlûkler'den yardım istemeye mecbur kaldı. Kutuz, el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yûsuf'un tarihçi İbnü'l-Adîm vasıtasıyla ulaştırdığı teklifi müzakere için ümerâyı topladı ve elçinin de katıldığı toplantıda, henüz on yedi yaşındaki Nûreddin Ali'nin bu zor şartlarda sultan olarak kalmasını uygun bulmadığını açıkladı. Ardından tahta herkesin boyun eğeceği, cesur ve Moğollar'a karşı ülkeyi hakkıyla savunabilecek muktedir bir kişinin çıkarılmasını önerdi. Toplantıya katılan emîrler bu özelliklerin kendisinde bulunduğunu söyleyerek Nûreddin Ali'nin yerine Kutuz'u el-Melikü'l-Muzaffer Seyfûddin unvanıyla sultan ilân ettiler (17 Zilkade 657 / 5 Kasım 1259). Böylece Türk-İslâm tarihinin çok kritik bir safhasında tahta oturan Kutuz hemen Moğollar'la savaş hazırlığına başladı ve Hülâgû'nun tehditlerine aldırmayıp onun Kahire'ye gelen elçilerini öldürttü. Ardından kumandanlarından Baybars el-Bundukdârî'yi (I. Baybars) öncü birliklerinin başında Gazze üzerine gönderdi; kısa bir süre sonra da asıl ordunun başında kendisi yola çıktı. Kutuz 25 Ramazan 658 (3 Eylül 1260) günü, Filistin'de Nablus ile Beysân arasında yer alan Aynicâlût mevkiinde Ketboğa kumandasındaki Moğol kuvvetlerini büyük bir hezimete uğrattı (bk. AYNICÂLÛT SAVAŞI). Böylece tarihin akışını değiştiren kesin neticeli savaşlarından biri olan bu zaferle İslâm dünyasını, hatta Moğollar'ın Mısır'ı aldıktan sonra Kuzey Afrika'yı ve İspanya üzerinden bütün Avrupa'yı ele geçirecekleri hesap edilirse Batı dünyasını da korkunç bir tehditten kurtarmış oldu. Aynicâlût Savaşı ile Mısır Memlûk Devleti'nin temellerini sağlamlaştıran ve Kerek ha-

riç Fırat ile Mısır arasındaki bütün toprakları hâkimiyeti altına alan Kutuz aynı zamanda Moğol-Haçlı iş birliğine de büyük bir darbe vurmuştu. Kutuz, kazandığı zaferin ardından görkemli bir merasimle Moğollar'ın terkettiği Dimaşk'a girdi ve bir süre orada kaldı. Bu süre içerisinde yeni ele geçirdiği yerlere idareciler tayin etti. Ardından Kahire'ye dönmek üzere oradan ayrıldı. Ancak kendisini karşılamak üzere süslenmiş olan başşehirine ulaşamadı.

Aynicâlût Savaşı'nda büyük rol oynayan Baybars el-Bundukdârî bu başarısı sebebiyle Kutuz'dan Halep nâibliğini istemiş, fakat bu isteği reddedilmişti. Ayrıca yıllar önce Bahrî Memlûkleri'nin reisi ve yakın arkadaşı Aktay'ın öldürülmesi işine karıştığı için Kutuz'a karşı kin besliyordu. Bu sebepler, içindeki iktidar hırsı ve çevresinde Aynicâlût Savaşı'nın asıl galibi olarak kabul edilmesinin kazandırdığı kendine güven duygusu onu tahtı ele geçirmeye sevketti. Neticede dönüş yolculuğu sırasında Sâlihiye'de arkadaşlarıyla birlikte bir av partisi düzenleyerek Kutuz'u öldürdü (16 Zilkade 658 / 23 Ekim 1260). Kutuz'u karşılamak için hazırlanan Kahireliler de onun yerine sultan olarak el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ı karşıladılar. Önce öldürüldüğü yere gömülen Kutuz'un naaşı bir süre sonra Kahire'ye götürüldü; ardından mezarını ziyarete gelenlerin çokluğundan endişe duyan Baybars'ın emriyle bilinmeyen bir yere nakledildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Abdülazîz el-Huveytî), Riyad 1396/1976, bk. İndeks; Baybars, *et-Tuhtetü'l-mülûkiyye fî'd-devleti'l-Türkiyye* (nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire 1987, s. 40-45; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtâşar fî ahbâri'l-beşer* (nşr. Mahmûd Deyyûb), Beyrut 1417/1997, II, 307-312; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürr*, VIII, 39-66; Safedî, *el-Vâfi*, XXIV, 251-254; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 221-334; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-semîn fî siyeri'l-hulefâ' ve'l-mülûk ve's-selâfîn* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1405/1985, II, 59-65; Makrîzî, *es-Sülûk* (Ziyâde), I/2, s. 417-438; a.mlf., *el-Hıttâ*, II, 238; Bedreddin el-Aynî, *'İkdü'l-cümân* (nşr. M. Muhammed Emîn), Kahire 1408/1988, I, 254-260; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühür*, I/1, s. 303-308; Ekrem Hasan Ulebi, *el-Melikü'l-Muzaffer Kutuz, Dimaşk - Beyrut 1987*; İsmail Yiğit, *Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, VII, 30-40; Bessâm el-Aselî, *el-Muzaffer Kutuz ve ma'reketü 'Aynicâlût*, Beyrut 1992; Ali Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu-Câlût Zaferi", *EAÜİFD*, sy. 10 (1991), s. 181-201; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Kutuz", *İA*, VI, 1057-1060; D. P. Little, "Kutuz", *EI*² (İng.), V, 571-572.

İSMAİL YİĞİT

KÜTÜ'L-KULÜB

(قوت القلوب)

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin
(ö. 386/996)
tasavvufa dair eseri.

Tam adı *Kütü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vaşfi tarîki'l-mürîd ilâ ma-kâmî't-tevhîd* olan eserin ne zaman yazıldığı kesin olarak belli değildir. Ancak 350 (961) yılında vefat eden Ebü'l-Hasan İbn Sâlim'den "merhum" diye söz edildiğine göre (I, 152, 153, 294) bu tarihten sonra kaleme alınmış olması gerekir. Müellifin çağdaşları Ebû Nasr es-Serrâc'ın *el-Lüma'* ve Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf*'undan çok daha hacimli olan *Kütü'l-kulûb* kırk sekiz bölümden meydana gelir. Eserde farz ve nâfile ibadetlere, evrâd ve dualara, nefis, kalp, ruh ve bunların çeşitli hallerine, muhâsebe, murâkabe, vesvese, gaflet ve müridlerin göz önünde bulundurmaları gereken hususlara ve tasavvufî makamlara geniş yer verilmiş, konular anlatılırken âyet ve hadislere, sahâbe ve tâbiîn sözlerine başvurulmuş, ayrıca sûfilerin söz ve menkıbelerinden istifade edilmiştir. Bununla birlikte *Kütü'l-kulûb* sadece bir tasavvuf kitabı değildir. Eserde namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin mânevî ve tasavvufî mânalarını yanında fıkıhla ilgili yönleri de açıklanmış, ahlâk ve eğitim konularına da yer verilmiştir. Eser bu bakımdan Gazzâlî'nin *İhyâ'*'ına benzer. Konular anlatılırken yer yer İsrâiliyat'tan alıntılar yapılmış, Arap atasözleri, Araplar'ın örf ve âdetleriyle ilgili şiir ve kıssalar nakledilmiştir. Ebû Tâlib el-Mekkî ele aldığı konuları geniş bir tahlile tâbi tutarak yorumlamış, bazan da eleştirilerde bulunarak özellikle bid'atlarla diğkhat çekmiştir.

Eserini kaleme alırken daha önce aynı konularda yazılan kaynaklardan da istifade eden Ebû Tâlib el-Mekkî'nin verdiği bilgilerin önemli bir bölümü hocalarının ve İbnü'l-Cellâ, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, Muzaffer b. Sehl, Ahmed b. Dahhâk ez-Zâhid, Ebû Ali el-Kirmânî, Muhammed b. İsa el-Mukrî gibi sûfilerin kendisine anlattıklarına dayanır. Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin *Tabakâtü'n-nüssâk*'ı ile İbn Atâ'nın *Şerefü'l-fakr*'ı *Kütü'l-kulûb*'un kaynakları arasındadır. *Kütü'l-kulûb*'da Ebü'l-Hasan İbn Sâlim ile babası Ebû Abdullah İbn Sâlim gibi Sâlimiyye'nin kurucularının etkisi de görülmektedir. Ebû Tâlib el-Mekkî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin

(ö. 283/896) görüşlerinden onlar vasıtasıyla yararlanmıştır. Hasan-ı Basrî, İbrâhîm b. Edhem, Ebû Süleyman ed-Dârânî ve Bâyezîd-i Bistâmî gibi ilk zâhid ve sûfilerin görüşlerinden istifade eden müellif, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ile Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inden nakiller yapmıştır.

Ehl-i sünnet'in görüşlerinin esas alındığı *Kütü'l-kulûb*'da Mu'tezile, Mürcie ve Hâriciler eleştirilmiş, Mu'tezile tenkit edilirken Selef itikadı savunulmuştur. Allah'ın sıfat, fiil ve isimleri, özellikle tevhid konusu tasavvuf açısından da açıklanmıştır. Tasavvufu içermesi eserin çok ilgi görmesine sebep olmuştur.

Sûfî müellifleri derinden etkileyen *Kütü'l-kulûb* tasavvuf konusunda yazılan eserlere örnek olmuştur. *el-Münkız mine'd-çalâl* adlı eserinde *Kütü'l-kulûb*'dan yararlandığını söyleyen Gazzâlî *İhyâ*'daki bilgilerin önemli bir bölümünü bu kitaptan almıştır. *İhyâ*'u 'ulûmî'd-dîn'in *Kütü'l-kulûb*'un genişletilmiş ve sistemleştirilmiş bir şekli olduğu söylenebilir. Abdülkâdir-i Geylânî *el-Ğunye*'yi, Şehâbeddin es-Sühreverdi 'Avârîf'ü'l-ma'ârif'i, Yahyâ b. Ahmed el-Bâharzî *Evrâdü'l-ahbâb ve fuşûşü'l-âdâb*'ı, İz-zeddin el-Kâşî *Mişbâhu'l-hidâye*'yi yazarken *Kütü'l-kulûb*'dan faydalanmıştır.

Abdurrahman-ı Câmî *Kütü'l-kulûb*'un tasavvufî sırları toplayan bir hazine olduğunu, daha önce bu sahada bir eşinin yazılmadığını söyler (*Nefahât*, s. 121). Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî müridlerine *Kütü'l-kulûb*'u okumalarını tavsiye etmiş ve *İhyâ*'dan ilim, *Kütü'l-kulûb*'dan nur fışkırdığını söylemiş. İbn Abbâd er-Rundî mutlaka bu esere başvurulması gerektiğini vurgulamıştır. *Kütü'l-kulûb*'un güzel bir şekilde yazılmasına, ciltlenmesine ve süslenmesine önem verilmiştir. Saryakus Tekkesi şeyhi Mecdüddîn-i Aksarâyî'nin yanında *Kütü'l-kulûb*'un fevkalâde güzel bir nüshasını gördüğünü kaydeden Safedî satılık olsaydı bu nüshaya 3000 akçe vermeye hazır olduğunu söyler (*el-Vâfi*, IV, 116).

Ebû Abdullah el-Mühtedî eseri *Tebisîtu kitâbi Kütü'l-kulûb* adıyla şerhetmiş, İbn Abbâd er-Rundî *el-Beyânü's-şâfi*, Muhammed el-Esvî *Hayâtü'l-kulûb fi keyfiyeti'l-vuşûl ile'l-mahbûb* adlı eserlerinde *Kütü'l-kulûb*'un anlaşılması güç bazı ifadelerini açıklamışlardır. Hindli

sûfî Gîsûdirâr'ın da bu tarz bir eseri vardır. Muhammed b. Halef el-Ürnevî adlı bir Endülüslü âlim *Kütü'l-kulûb*'u *el-Uşûl ile'l-ğarâzi'l-ma'atûb min cevâhiri Kütü'l-kulûb* adıyla özetlemiştir. Hüseyin b. Ma'n ile Derviş Abdülkerîm b. Ali de eseri özetlemişlerdir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1361; Brockelmann, *GAL*, I, 217; Sezgin, I, 667; Shukri, XXVIII/2 [1989], s. 169).

Kütü'l-kulûb içerdiği hadislerden bir kısmının zayıf, bazılarının uydurma olduğu, Allah'ın sıfatları konusunda yapılan yorumlar içinde hatalı olanların bulunduğu ileri sürülerek Hatîb el-Bağdâdî, İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve İbn Kesîr gibi âlimler tarafından eleştirilmiştir (*Târîhu Bağdâd*, III, 89; *el-Muntaẓam*, VII, 189; *Resâ'ilü'l-kübrâ*, II, 306; *el-Bidâye*, XI, 319).

İlki 1310'da (1892) Kahire'de olmak üzere birkaç defa basılan eserin (I-II, Beyrut, ts.; I-II, Kahire 1351/1933; I-V, Kahire 1937; I-II, Kahire 1961; nşr. Ahmed Ata, Kahire 1964) tenkitli neşri Abdülmün'im Hifnî tarafından yapılmıştır (I-II, Kahire 1412/1991). *Kütü'l-kulûb*, dipnot ve açıklamalar eklenerek Von Richard Gramlich tarafından *Die Nahrung der Herzen Abû Tâlib al-Makkîs Qût al-qulûb* adıyla Almanca'ya çevrilmiştir (I-IV, Stuttgart 1992-1995).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Mısır 1961, I-II; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 89; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 116-118; Aynü'ludât Hemedânî, *Şekve'l-ğarîb*, Tahran 1962, s. 26; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VII, 189; a.mlf., *Telbisü'l-İblîs* (nşr. M. Münîr ed-Dimaşki), Kahire 1368, s. 210; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 303; İbn Atâullah el-İskenderî, *Le'tâ'ifu'l-minen*, Kahire 1304, s. 68; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, X, 551-552; a.mlf., *er-Resâ'ilü'l-kübrâ*, Kahire 1323, II, 306; İbn Abbâd er-Rundî, *er-Resâ'ilü's-sugrâ* (nşr. P. Nwyia S. J.), Beyrut 1957, s. 58; Yahyâ b. Ahmed el-Bâharzî, *Evrâdü'l-ahbâb ve fuşûşü'l-âdâb*, Tahran 1345 hş., s. 357; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 116; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 319; Muhammed Pârsâ, *Tevhîde Girîş: Faslı'l-hitâb Tercümesi* (trc. Ali Hüsvrevoğlu), İstanbul 1988, s. 209; Câmî, *Nefehât*, Tahran 1947, s. 121; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1361; İsmail Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebiyye*, İstanbul 1332, s. 98; Brockelmann, *GAL*, I, 217; *Suppl.*, I, 359-360; Abdülhamîd Abdülmün'im Medkûr, *Ebû Tâlib el-Mekkî ve Menhecühü's-şûfî* (yüksek lisans tezi, Kahire 1972), s. 79 vd.; Sezgin, *GAS*, I, 667; Bilâl Saklan, *Kütü'l-kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri* (doktora tezi, 1989), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 24-153; M. A. M. Shukri, "Abû Tâlib al-Makkî and his Qût al-kulûb", *IS*, XXVIII/2 (1989), s. 161-170; Louis Massignon, "Ebû Tâlib el-Mekkî", *IA*, VII, 644; Fethullah Müctebâî, "Ebû Tâlib Mekkî", *DMBİ*, V, 631.

BİLAL SAKLAN

KÜTÜ'L-AMÂRE

(كوت العمارة)

Güneydoğu Irak'ta bulunan
Vâsît muhafazasının merkezi.

Çoğunlukla Medînetülkût şeklinde adlandırılan Kütül'amâre, Bağdat ile Amâre arasında Dicle nehrinin sol kıyısında ve Fırat ile Dicle'yi birleştiren eski Şattülhay (el-Garraf) Kanalı'nın Dicle tarafındaki ağzının karşısındadır. Kût Hintçe'deki *kot* (kale) kelimesinden gelmekte ve Irak'ta bu isimle anılan Kütülmammer ve Kütülhay gibi yerler de bulunmaktadır. Kütül'amâre'nin kuzeyine doğru genişleyen ovalar Arap kabilelerinden Benî Lâ'm'ın kollarından Benî Rebîa'nın yaşadığı yerdir. Çok eski bir yerleşim merkezi olmayan Kütül'amâre, Mazeraya adlı bir ilkçağ kasabasının bulunduğu yerde kurulmuştur; Yâkût el-Hamevî'nin "el-Mezâr" dediği yerin de burası olduğu tahmin edilmektedir.

Bölgenin Osmanlı idaresine girmesi Kanûnî Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) Bağdat'ın fethi sırasında gerçekleşir. Kütül'amâre, İran Şahı I. Abbas'ın Bağdat'ı ele geçirmesiyle (1032/1623) bir ara elden çıktıysa da IV. Murad'ın Bağdat'ı yeniden fethi (1048/1638) üzerine tekrar Osmanlı Devleti sınırları içine girdi. İdarî taksimatta Bağdat vilâyeti merkez sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Kütül'amâre'de, Dicle'de buharlı gemilerin çalışması ve Lynch Şirketi'nin burada kömür depoları ve yakıt istasyonları kurması üzerine büyük bir hareketlilik başladı. Çünkü 1869'da İngiliz Lynch Şirketi, Osmanlı Devleti'nden Bağdat ile Basra arasında vapur işletme imtiyazı almış ve arada kalan Kütül'amâre'yi bir istasyon olarak belirlemişti. XIX. yüzyılın sonlarında Gureybe, Bedre, Cizân ve Zurbatiye nahiyelerinin bağlı bulunduğu Kütül'amâre kazasının nüfusu (çoğunluğu Sünnî) 30.000 kişi kadardı. Merkezde ise nüfus 4000'in biraz üzerinde idi. Halk genelde ziraat ve taşımacılıkla uğraşıyordu. Yahudiler altın işlemciliği ve ticareti, hristiyanlar daha çok demirhindi ticareti yapıyorlardı. Kaza merkezinde 200 iş yeri, on otel, sekiz kahvehane ve yün eğirmek için iki de atölye vardı. Şehrin çevresindeki araziler İran tarafından gelen ve Dicle'ye dökülen Kelâl nehriyle sulanırdı ve pek verimliydi. XX. yüzyılın başlarında, yani Osmanlı döneminin sonlarına doğru kasabanın nüfusu 7000 kadardı ve burada bir rüşdiye mek-